

*Δέσποινα Β. Παπαδοπούλου*

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ  
ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:  
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

*Η σύσταση ενός επιστημονικού αντικειμένου*

Ο όρος της κοινωνικής ενσωμάτωσης προέρχεται από την κοινωνιολογική παράδοση. Τοποθετείται στο επίκεντρο της παρατήρησης της σύστασης των κοινωνιών αλλά και της σχέσης των μελών τους με αυτές. Είναι με άλλα λόγια η θεμελιώδης διαδικασία κοινωνικής οργάνωσης και συμμετοχής.

Τι είναι όμως η κοινωνική ενσωμάτωση και γιατί ένας παραδοσιακός όρος της κοινωνιολογίας αποδεικνύεται τόσο επίκαιρος για την εύρυθμη λειτουργία της σύγχρονης κοινωνίας; Ποια σχέση συνδέει τον επιστημονικό όρο της κοινωνικής ενσωμάτωσης με τις πολιτικές ενσωμάτωσης αλλά και με τον όρο της καθομιλουμένης; Σε τι διαφέρουν οι όροι της ένταξης και της ενσωμάτωσης; Η ελληνική κοινωνία επιδεικνύει διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης σήμερα στην πράξη; Αν ναι, για ποιους πληθυσμούς και ποιες είναι αυτές; Στο παρόν κείμενο θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα, αναδεικνύοντας τις σκοτεινές και αντιφατικές πλευρές του αγαπημένου αλλά και ασαφούς όρου της κοινωνιολογικής επιστήμης.

Ο Émile Durkheim από τις αρχές του 20ού αιώνα μιλούσε για *ενσωμάτωση της κοινωνίας* (intégration de la société) και για *ενσωμάτωση στην κοινωνία* (intégration à la société). Η καταγωγή του όρου αποδίδεται στον Durkheim κυρίως μέσα από το έργο του για τις κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας.<sup>1</sup> Δεν είναι τυχαίο ότι μια από τις πρώτες κλασικές μελέτες που εγκαθίδρυσαν την κοινωνιολογία ως επιστήμη εί-

---

1. Durkheim, χ.χ.

ναι το έργο του γάλλου κοινωνιολόγου πάνω στις αιτίες που οδηγούν κάποιον να γίνει αυτόχειρας. Η εξέλιξη όμως του όρου στην πορεία τον κατέστησε ιδιαίτερα ασαφή, γιατί η χρήση του συναντάται ταυτόχρονα τόσο στο επιστημονικό όσο και στο πολιτικό λεξιλόγιο. Η γαλλική κυβέρνηση περιλάμβανε στη σύνθεσή της στις αρχές της δεκαετίας του '90 Υφυπουργό Κοινωνικής Ενσωμάτωσης (τον Kofi Yamgnane) και το 2006 Υπουργό Εργασίας και Κοινωνικής Συνοχής (τον Jean-Louis Borloo).

Παράλληλα, η κοινωνική ενσωμάτωση, επειδή, όπως είπαμε, αποτέλεσε κεντρική έννοια στο έργο *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας* του Durkheim, τροφοδότησε πολλές συζητήσεις μεταξύ κοινωνιολόγων όσον αφορά τη χρήση της. Η διάκριση μεταξύ μηχανικής και οργανικής αλληλεγγύης στο έργο του δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια πρώτη αποτύπωση της τυπολογίας του κοινωνικού δεσμού με βάση τον οποίο οι άνθρωποι ενσωματώνονται ή δεν ενσωματώνονται σε μια κοινωνία. Αυτοί οι δύο τύποι αλληλεγγύης πλέκονται γύρω από διαφορετικές αξίες αλλά και θεμελιώνουν διαφορετικές αρχές συμμετοχής. Στον μεν πρώτο, στηριζόμαστε σε πρωτογενείς δεσμούς, τουτέστιν δεσμούς αίματος, συγγένειας, οικογένειας, με γνώμονα την ομοιότητα, αρχικά τη βιολογική αργότερα την πολιτισμική. Στον δε δεύτερο, που αποτελεί και την εξέλιξη του πρώτου, στηριζόμαστε σε δεσμούς οργανικούς και απρόσωπους, δηλαδή δεσμούς κοινών συμφερόντων, στόχων, κοινωνικών και πολιτικών αξιών, καθώς και συμμετοχής στην ίδια ομάδα και οντότητα. Ολόκληρη η κοινωνιολογική θεωρία στήθηκε πάνω στη διάκριση μεταξύ μηχανικής και οργανικής αλληλεγγύης. Λίγο αργότερα, στη γερμανική επιστήμη, ο Tönnies,<sup>2</sup> επεξεργαζόμενος την περίφημη διάκριση του Weber<sup>3</sup> μεταξύ του κοινωνικού δεσμού που είναι θέμα κοινοτικής τάξης (Gemeinschaft) και του δεσμού που είναι θέμα κοινωνικής τάξης (Gesellschaft), θεμελίωσε την αντίθεση μεταξύ κοινότητας και κοινωνίας, εκφράζοντας την προτίμησή του στην πρώτη, που είναι ζωντανή και φυσική, σε αντιδιαστολή με τη δεύτερη, που είναι, κατά τη γνώμη του, μηχανική και τεχνητή: «Το στοιχείο που αποτέλεσε από καταβολής κόσμου το προτέρημα της ζωής στην ύπαιθρο έγκειται στο ότι οι αγροτικές κοι-

---

2. Tönnies, 1985.

3. Weber, 1992.

νόητες δημιουργούν ισχυρότερες και ζωντανότερες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων: η κοινότητα αποτελεί την κοινή, αληθινή και διαρκή ζωή. Η κοινωνία είναι μόνο παροδική και φαινομενική. Και, ως ένα βαθμό, μπορούμε να συλλάβουμε την κοινότητα ως ζώντα οργανισμό και την κοινωνία ως μηχανικό και τεχνητό μάγμα» (Shnapper, 2008: 76). Έτσι, ο κοινωνικός δεσμός, δηλαδή ο αόρατος ή ορατός, τυπικός ή άτυπος δεσμός (*lien*) που ενώνει μεταξύ τους τα μέλη μιας οργανωμένης μονάδας (κοινότητας ή κοινωνίας) και τα οδηγεί να συμβιώνουν με τον άλφα ή βήτα τρόπο, αποτελεί τον κύριο μηχανισμό κοινωνικής ενσωμάτωσης. Με βάση αυτόν, τα μέλη μιας κοινωνίας ενσωματώνονται σε αυτήν και η ίδια η κοινωνία συγκροτείται ως συμπαγής μονάδα.

Εκτός όμως από την παραδοσιακή ευρωπαϊκή κοινωνιολογία, ο όρος χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από τη Σχολή του Σικάγου, όπου με το βιβλίο των William Thomas (1863-1947) και Florian Znaniecki (1882-1958) *The Polish Peasant in Europe and America*<sup>4</sup> ο όρος συσχετίζεται για πρώτη φορά επίσημα με το φαινόμενο της μετανάστευσης και τους όρους συμμετοχής των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής. Στην Αμερική της μετανάστευσης του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού, όπου μια ολόκληρη ήπειρος συγκροτείται και δομείται μέσα από τις ευρωπαϊκές μετακινήσεις, η ενσωμάτωση, κάτω από τους όρους αφομοίωση–επιπολιτισμός (*assimilation–acculturation*), αποδεικνύεται ως η κύρια διαδικασία σύστασης των «νέων κοινωνιών». Το έργο των Thomas και Znaniecki εισηγήθηκε τις έρευνες για την «κοινωνική αποδιοργάνωση» που διενεργήθηκαν στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Οι δύο συγγραφείς ήθελαν να αποδείξουν ότι η συχνά εύθραυστη πνευματική κατάσταση των μεταναστών δεν οφείλεται στη φυλή τους και σε βιολογικούς παράγοντες, αλλά ότι συνδέεται άμεσα με τις κοινωνικές αλλαγές που επήλθαν στην καθημερινή τους ζωή ως συνέπεια της μετανάστευσης. Προκειμένου να αναλύσουν τις αλλαγές αυτές, εισήγαγαν την έννοια της αποδιοργάνωσης, για να δηλώσουν την εξασθένηση της επιρροής των κοινωνικών κανόνων μεταξύ των μελών της ομάδας. «Μεταφερμένοι ξαφνικά στην Αμερική, πολλοί από τους Πολωνούς, που είχαν ανατραφεί σε πρωτογενείς ομάδες όπου η συμπερι-

---

4. Thomas και Znaniecki, 1918-1920.

φορά εξαρτάται άμεσα από τους κανόνες που τίθενται συλλογικά, επιδεικνυαν αποκλίνουσα διαγωγή: βιαιότητες, επαγγελματική αστάθεια, διάλυση της οικογενειακής εστίας, εγκληματικότητα της νέας γενιάς» (Schapper, ό.π., σσ. 16-17). Έτσι, ανοίγει ένα τεράστιο κεφάλαιο στην ιστορία των κοινωνικών επιστημών, όπου η ενσωμάτωση, ως έννοια και ως διαδικασία, ταυτίζεται όλο και περισσότερο με τα προβλήματα προσαρμογής και συμμετοχής των μεταναστών και των απογόνων τους στην κοινωνία εγκατάστασης. Η ενσωμάτωση αφορά αποκλειστικά τους μετανάστες τόσο στην κοινή λογική της ευρωπαϊκής και αμερικανικής διανόησης όσο και στον κοινωνικό και πολιτικό βίο.

### *Η πολιτική χρήση του όρου*

Η διαδρομή για να φτάσουμε σήμερα στη χρήση του όρου κοινωνική ενσωμάτωση είναι μακρά, μη γραμμική και συχνά περιπετειώδης, ενώ οι χρονικές συγκυρίες που εξυπηρέτησε υπήρξαν πολλές και διαφορετικές. Ο όρος, εκτός από κοινωνιολογικό περιεχόμενο, απέκτησε και ένα φορτισμένο και χρωματισμένο πολιτικό περιεχόμενο.

Η αποικιοκρατία αφήνει ως κληροδότημα τη νομιμοποίηση των όρων επιπολιτισμός και αφομοίωση. «Η πρώτη διαδικασία –η υιοθέτηση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών– ορίστηκε, ανάλογα με τους συγγραφείς, ως «επιπολιτισμός», «αφομοίωση», «πολιτιστική αφομοίωση» ή «πολιτισμική ενσωμάτωση». Η δεύτερη διαδικασία –η συμμετοχή στα διάφορα επίπεδα του κοινωνικού βίου– ορίστηκε ως «δομική αφομοίωση», «κοινωνική αφομοίωση», «ενσωμάτωση», «κοινωνική ενσωμάτωση» ή «δομική ενσωμάτωση». Πολλοί αμερικανοί συγγραφείς διατήρησαν την έννοια της αφομοίωσης, συνοδεύοντάς τη με επιθετικούς προσδιορισμούς (δομική αφομοίωση, πολιτισμική αφομοίωση). Αντίθετα, η μεγάλη πλειονότητα των γάλλων ερευνητών εδώ και είκοσι χρόνια υιοθέτησε την έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Πράγματι, μια εντονότατη κριτική συνέβαλε στο να κατακριθεί η αφομοίωση ως διαδικασία που καταστρέφει τον πολιτισμό των χωρών προέλευσης των μεταναστών. Στην πραγματικότητα δεν συνέβαινε κάτι τέτοιο: η λεγόμενη πολιτική αφομοίωσης δεν συνεπαγόταν την εξάλειψη των ιδιαιτεροτήτων των πληθυσμών που είχαν μεταναστεύσει πρόσφατα στη χώρα υποδοχής, πράγμα που δεν είναι ούτε ευκαίιο ούτε δυνατό. Συνεπαγόταν τον περιορισμό τους στην ιδιωτι-

κή σφαίρα και την αποφυγή έκφρασής τους στον δημόσιο βίο, με την ευρεία έννοια του όρου. Οι καιροί όμως είχαν αλλάξει. Σύμφωνα με τη διατυπωθείσα ενάντια στην αφομοίωση κριτική, ο όρος αυτός, που υπήρξε αρχικά νομικός και αργότερα πολιτισμικός, συνεπαγόταν την απορρόφηση των αλλοδαπών και τη συγχώνευσή τους στην κοινωνία υποδοχής, με αποτέλεσμα την απώλεια της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους ταυτότητας. Έτσι, η αφομοίωση συνδυάστηκε με τον εθνικισμό, την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό» (Schnapper, 2008: 42-3). Και ενώ η Αμερική εμμένει στις αξίες της αφομοίωσης των μεταναστών της, η Ευρώπη, και δη η Γαλλία, κάτω από το ιδεολογικό βάρος της καταδίκης της αποικιοκρατίας, περνάει από τις πολιτικές αφομοίωσης στις πολιτικές ενσωμάτωσης. Περνάει με άλλα λόγια από τη νομιμοποίηση της επιβολής της απώλειας της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών στη νομιμοποίηση της επιβολής του περιορισμού της πολιτισμικής ταυτότητας στην ιδιωτική σφαίρα των μεταναστών.

Ωστόσο, ακριβώς εδώ αρχίζει η σύγχρονη διαμάχη πάνω στο περιεχόμενο της ενσωμάτωσης και η ενσωμάτωση αποκτά κεντρικό νόημα στη συγκρότηση της σύγχρονης κοινωνίας και στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Ποιος είναι ενσωματωμένος και ποιος όχι; Από πού αρχίζει και πού τελειώνει η ενσωμάτωση ή η απενσωμάτωση των μεταναστών; Υπάρχουν μέτρα για να υπολογιστεί πόσο είναι κάποιος ενσωματωμένος, και με βάση ποια κριτήρια μπορεί να γίνει αυτό;

Καθ' όλη τη διάρκεια της «ένδοξης τριακονταετίας» (1950-1980), η αφθονία της μισθωτής εργασίας δημιουργούσε ένα προστατευτικό πέπλο κοινωνικής συμμετοχής για όλους, πολίτες και αλλοδαπούς μετανάστες, υπό τον όρο της συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας. Όμως, με το τέλος αυτής της περιόδου, το κλείσιμο των μεγάλων εργοστασίων στις πόλεις του βορρά και την αύξηση της ανεργίας, η έλλειψη κοινωνικοποίησης μέσα από τη μισθωτή εργασία επανέφερε δριμύτερο το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης των ευπαθών πληθυσμών και ιδιαίτερα των μεταναστευτικών πληθυσμών. Είναι η περίοδος των μεγάλων μουσουλμανικών μεταναστεύσεων προς την κεντρική Ευρώπη (1980-1995) με χαρακτήρα συχνά μη οργανωμένο και νόμιμο, τουλάχιστον τη στιγμή εισόδου στη χώρα εγκατάστασης. Οι δεκαετίες του '80 και του '90 χαρακτηρίζονται από τη διακοπή της επίσημης μετανάστευσης, από την έξαρση της συνεπαγόμενης λαθρομετανάστευσης, από μεταναστευτικές μετακινήσεις για λό-

γους οικογενειακής συνένωσης και από την όξυνση των δεικτών ανεργίας.

Στην προσπάθεια επίλυσης αυτών των προβλημάτων εισέρχεται και η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία κατ' αρχάς υιοθετεί τον όρο της κοινωνικής ένταξης, προσπαθώντας, από τη μια, να πάρει απόσταση από όρους όπως ενσωμάτωση και αφομοίωση, που ήδη δέχονται σκληρή κριτική στη Γαλλία, και, από την άλλη, να περιορίσει τις πολιτικές παρεμβάσεις στους μετανάστες στο χώρο της συμμετοχής στην αγορά εργασίας (*insertion professionnelle*). Από τις πιο πρόσφατες ρυθμίσεις, η Συνθήκη της Λισσαβόνας το 2000 θέτει τον θεμέλιο λίθο στην κατασκευή ενός κοινού ευρωπαϊκού μοντέλου ένταξης των μεταναστών που έχουν εγκατασταθεί στις ευρωπαϊκές κοινωνίες υποδοχής, με βάση όμως αποκλειστικά και μόνο την ένταξη στην αγορά εργασίας. Λίγο αργότερα, το πρόγραμμα της Χάγης, που εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της 4ης και 5ης Νοεμβρίου του 2004, υπογραμμίζει την αναγκαιότητα για καλύτερο συντονισμό των εθνικών πολιτικών ένταξης και των πρωτοβουλιών της ΕΕ στον τομέα αυτό. Το Συμβούλιο ΔΕΥ<sup>5</sup> της 19ης Νοεμβρίου του 2004 ενέκρινε τις

---

5. Το Συμβούλιο Υπουργών Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων της ΕΕ της 21ης Σεπτεμβρίου 2009 επικύρωσε την «Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις κατευθυντήριες γραμμές για την καλύτερη μεταφορά και εφαρμογή της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ για το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών της οικογένειάς τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών-μελών». Το Συμβούλιο ΔΕΥ προτρέπει τα κράτη-μέλη να εξασφαλίσουν, «κατά προτεραιότητα», την ουσιαστική εφαρμογή της οδηγίας, παρακολουθώντας ωστόσο «εκ του σύνεγγυς» και αντιμετωπίζοντας με κατάλληλα μέτρα την κατάχρηση και την απαγόρευση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας. Σε περίπτωση που διαπιστωθούν συστηματικές τάσεις κατάχρησης και απαγόρευσης, με βάση τις πληροφορίες που τα κράτη-μέλη υποβάλλουν στην Επιτροπή, το Συμβούλιο θα επανεξετάσει το ζήτημα και τους τρόπους αντιμετώπισής του «με τα πλέον πρόσφορα μέσα». Το ζήτημα της καταχρηστικής άσκησης των κοινοτικών ελευθεριών είναι παλαιό, ιδίως σε σχέση με την ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων ή/και υπηρεσιών. Παρουσιάζεται συχνά με τη μορφή της ανεξέλεγκτης εισόδου και διαμονής αλλοδαπών μεταναστών. Ήδη πριν από την Οδηγία 2004/38/ΕΚ, με την οποία κωδικοποιήθηκε το πλούσιο κοινοτικό κεκτημένο στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων, παρόμοια ερωτήματα είχαν απασχολήσει το Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ), άλλοτε αυτοτελώς και άλλοτε στο πλαίσιο της εφαρμογής ευ-

κοινές βασικές αρχές για τη στήριξη ενός συνεκτικού ευρωπαϊκού πλαισίου στον τομέα της ένταξης των υπηκόων των τρίτων χωρών. Σε μια πρώτη φάση, η Επιτροπή δημοσίευσε μια πράσινη βίβλο σχετικά με την κοινοτική προσέγγιση για τη διαχείριση των οικονομικών μεταναστεύσεων, υπογραμμίζοντας ότι τα μέτρα εισδοχής πρέπει να συνοδεύονται από ισχυρές πολιτικές ένταξης (COM 2005, 389 τελικό, Βρυξέλλες 1.9.2005, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή Περιφερειών, σ. 3). Για το λόγο αυτόν συνέταξε μια σειρά από «κοινές βασικές αρχές», συνολικά εννέα, κατανεμημένες αντίστοιχα σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Όλες προσβλέπουν σε ένα στόχο: την ενίσχυση της ένταξης των νόμιμων μεταναστών στις κοινωνίες εγκατάστασής τους. Εάν παρατηρήσουμε τις εννέα βασικές αρχές της βίβλου περί ένταξης στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, θα διαπιστώσουμε ότι ειδικά τα μέτρα που αναφέρονται στο εθνικό επίπεδο αφορούν την αναδιαμόρφωση των εγχώριων κοινωνικών θεσμών έτσι ώστε να συμπεριλάβουν και τους μετανάστες στη λειτουργία τους (ό.π.).<sup>6</sup> Έτσι, δίνεται προτεραιότητα στους θεσμούς της εκπαίδευσης, της αγοράς εργασίας, στη συμμετοχή στη δημοκρατική διαδικασία, στην ανάπτυξη των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων των μεταναστών, στην πρόσβασή τους στις υπηρεσίες αλλά και σε μια πολιτισμική και θρησκευτική ελευθερία που δεν θα έρχεται σε σύγκρουση με τα χρηστά ήθη της εθνικής κοινωνίας. Τίθενται δηλαδή τα θεμέλια για τη νομιμοποίηση ενός μοντέλου ένταξης μακριά ή ανεξάρτητα από τα εθνικά πολιτισμικά πρότυπα και, σε κάθε περίπτωση, η ένταξη

---

ρωπαϊκών συμφωνιών με τρίτες χώρες. Φαίνεται δε ότι είχαν δημιουργηθεί δύο τάσεις για την αντιμετώπισή τους: η περιοριστική, όπως εκφραζόταν κυρίως στην υπόθεση ΔΕΚ C-109/01 Akrich (επίσης C-1/05 Jia), και η φιλελεύθερη, την οποία εκπροσωπούσαν οι αποφάσεις ΔΕΚ C-60/00 Carpenter, C-459/99 MRAX, C-157/03 Επιτροπή/Ισπανία κ.ά. Στη διάσταση της νομολογίας έβαλε τέλος η απόφαση του ΔΕΚ στην υπόθεση C-127/08 Metock κ.ά., όπου το Δικαστήριο συντάχθηκε ρητά με τη φιλελεύθερη τάση, ανατρέποντας τη νομολογία Akrich.

Βλ. <http://www.proeuro.gr/articles.php?artid=3406&lang=1&catid=1>

6. Οι βασικές αρχές 1, 2, 3, 4, 5, 6 και 9 έχουν όλες άμεσα ή έμμεσα σχέση με την ένταξη και την αναδιαμόρφωση των θεσμών της εκπαίδευσης, της αγοράς εργασίας και του συνόλου των δημόσιων και ιδιωτικών θεσμών, βλ. ό.π., σσ. 3-11.

ως πρότυπο αποδεσμεύεται από τις παραδόσεις των οικείων εθνικών πολιτικών ενσωμάτωσης και αφομοίωσης (Γαλλία) ή της προσωρινότητας του μετανάστη (Γερμανία) (Παπαδοπούλου, 2007: 6).

Κατά συνέπεια, αναπόφευκτα συστήνεται ένας δημόσιος διάλογος όσον αφορά το εάν οι χώρες υποδοχής νομιμοποιούνται και μέχρι ποιο βαθμό να παρεμβαίνουν στην ενσωμάτωση των μεταναστών τους και τι είναι εφικτό να πετύχει στην πράξη. Πολλοί διανοούμενοι αλλά και πολιτικοί γίνονται οπαδοί μιας «απλής κοινωνικής ένταξης», με στόχο αποκλειστικά και μόνο την ενίσχυση της συμμετοχής στην αγορά εργασίας, αφού η ενσωμάτωση δέχεται ισχυρή κριτική και θεωρείται αποτυχημένη. Ο Didier Lapeyronnie αναφέρει ενδεικτικά: «Είναι πλέον γνωστό ότι οι χώρες που εφάρμοσαν κατά κόρον τις πολιτικές ενσωμάτωσης (πολιτική μετάλλαξη της πολιτισμικής αφομοίωσης) έχουν εγκαταλείψει οριστικά την προσπάθεια να “ενσωματώνουν” τους πληθυσμούς τους, αφού είναι δεδομένο ότι αυτό το πρότυπο εθνικής ενσωμάτωσης αποτελεί την κυρίαρχη ματιά των εθνικών πληθυσμών στους μετανάστες» (Dewitte, 1999: 8· Lapeyronnie, 2003: 95). Αφού πλέον οι εθνικοί πληθυσμοί δεν νομιμοποιούνται να «ενσωματώσουν» τους μετανάστες τους, οι σχέσεις εξουσίας και ηγεμονίας των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων πάνω στις ασθενέστερες, με τις οποίες ζουν μαζί, μετατοπίζονται σε άλλους παράγοντες και μηχανισμούς, όπως είναι η γνώση και η πρόσβαση στην εκπαίδευση (τυπική και άτυπη), η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, η πρόσβαση στον πλούτο και στα δικαιώματα γενικότερα. Η Ευρώπη σήμερα αναζητά απεγνωσμένα έναν τρόπο να διατηρήσει και να ενδυναμώσει την κοινωνική συνοχή των κοινωνιών της, αναδιαρθρώνοντας τόσο τους θεσμούς όσο και την κοινωνικοποίηση μέσα από αυτούς, δηλαδή το περιεχόμενο των διαδικασιών ενσωμάτωσης.

### *Κοινωνική ένταξη και κοινωνική ενσωμάτωση*

Υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των όρων και των διαδικασιών της κοινωνικής ένταξης και της κοινωνικής ενσωμάτωσης; Για να μιλήσουμε όμως για κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση θα πρέπει πρώτα να αναφερθούμε στους όρους της ένταξης (inclusion και insertion). Ο άνθρωπος εντάσσεται στο κοινωνικό σύνολο με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης (inclusion-socialisation). Είναι αυτή η διαδικασία



η οποία, ξεκινώντας από τη μηδενική στιγμή της γέννησης του ανθρώπου, κινητοποιεί μια διαδικασία ένταξης και προσαρμογής του στην κοινωνία που ολοκληρώνεται με το πέρας της ζωής του. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας κοινωνικοποίησης κάποιοι παράγοντες παίζουν πρωταρχικό ρόλο, έτσι ώστε η ένταξή του να επιτευχθεί ή να μην πραγματοποιηθεί. Παράγοντες και μηχανισμοί κοινωνικοποίησης όπως είναι η οικογένεια, το σχολείο, η εργασία και το σύνολο των θεσμών μιας οργανωμένης κοινωνίας σηκώνουν το βάρος των διαδικασιών κοινωνικοποίησης και η κάθε δυσλειτουργία τους ευθύνεται για την αποκοινωνικοποίηση του ατόμου και των ομάδων. Επίσης, θα πρέπει να τονιστεί ότι η διαδικασία ένταξης δεν είναι μία και μοναδική, αντίθετα, υπάρχουν πολλές διαφορετικές μορφές ένταξης, τόσες όσες προωθεί ή/και, έστω εκ των υστέρων, νομιμοποιεί η ίδια η κοινωνία. Ο όρος *insertion* αναφέρεται κυρίως στην προσπάθεια ένταξης όταν υπάρχουν εμπόδια στην ομαλή κοινωνικοποίηση.<sup>7</sup> Με άλλα λόγια, ο όρος σηματοδοτεί και περιγράφει τις πολιτικές κοινωνικής ένταξης και επανένταξης της ΕΕ και αναφέρεται κυρίως στις ευπαθείς κοινωνικά ομάδες. Πρόκειται για όρο καθαρά πολιτικό, με εκτεταμένη κοινωνική χρήση.

Ο όρος κοινωνική ενσωμάτωση δεν υφίσταται γενικά και αόριστα ούτε έχει το ίδιο περιεχόμενο σε κάθε εποχή και για κάθε εθνική κοινωνία. Αποτελεί το προϊόν πολιτικής ερμηνείας και κοινωνικής διαπραγμάτευσης, ανάλογα με την πολιτική και οικονομική συγκυρία αλλά και τις ιδιαιτερότητες και τις ευαισθησίες της εκάστοτε κοινωνίας. Οι διαδικασίες ενσωμάτωσης συνδέονται άμεσα με τους όρους συγκρότησης μιας εθνικής κοινωνίας. Μια κοινωνία ενσωματώνει τα μέλη της ανάλογα με τις αξίες και το ιδεολογικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο έχει δομηθεί. Οι μετανάστες δεν κάνουν τίποτα περισσότερο από το να αναδεικνύουν την εσωτερική εξέλιξη του έθνους και τους όρους συγκρότησής του: είναι η σχέση μεταξύ μεταναστών και εθνικού πολιτικού σχεδίου που έχει αλλάξει και όχι ο αριθμός των μεταναστών αυτός καθαυτός που θέτει πρόβλημα στην ενσωμάτωσή τους (Schnapper, 1991: 139 και Schnapper, 2002).

Στην περίπτωση των μεταναστών, έχουμε να εξετάσουμε την ανασύσταση της σχέσης του ατόμου με την κοινωνία υποδοχής και τους

---

7. Για την κοινωνικοποίηση και το ρόλο των θεσμών βλ. Dubar, 1991\* 2000.

όρους συμμετοχής του σε αυτήν. Οι μετανάστες έρχονται ήδη κοινωνικοποιημένοι και έχοντας ήδη ενσωματωθεί σε μια άλλη κοινωνία, την κοινωνία καταγωγής τους. Έχουν ήδη υποστεί μια πρώτη κοινωνικοποίηση. Αυτό το χαρακτηριστικό αλλά και η ιδιομορφία των μεταναστών τούς κάνει καταρχήν διαφορετικούς από τα μέλη της κοινωνίας των γηγενών, που δεν έχουν γνωρίσει τη διαδικασία αποκοινωνικοποίησης και επανακοινωνικοποίησης (*désocialisation* και *resocialisation*). Άρα, για να μπορέσουν οι μετανάστες να συμμετάσχουν στην κοινωνία υποδοχής, θα πρέπει να αποβάλουν μέρος των αξιών και συνηθειών της παλιάς κοινωνίας που μόλις εγκατέλειψαν και να υιοθετήσουν μέρος των νέων αξιών της κοινωνίας υποδοχής. Όσο πιο επιτυχημένα πραγματοποιηθεί αυτή η διαδικασία τόσο πιο ολοκληρωμένα και επιτυχής είναι και η ενσωμάτωση. Πολλοί κοινωνιολόγοι, για να περιγράψουν αυτή τη διαδικασία, προτείνουν ως πιο δόκιμο τον όρο επιπολιτισμό ή πολιτισμική αφομοίωση (*acculturation*), γιατί δείχνει πιο ξεκάθαρα την απώλεια της παλιάς πολιτισμικής ταυτότητας και την υιοθέτηση μιας νέας.<sup>8</sup> Με τον όρο αυτό δεν εννοούν βέβαια ότι οι μετανάστες συμμετέχουν στην κοινωνία υποδοχής μόνο προς την κατεύθυνση της απώλειας της δικής τους κουλτούρας και ταυτότητας, αλλά ότι συμμετέχουν δυναμικά στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και την επηρεάζουν καθοριστικά. Μόνο που αυτή η ανταλλαγή δεν φαίνεται και δεν μπορεί να είναι ισότιμη.

Οι πολλαπλές και ποικίλες μορφές ένταξης και ενσωμάτωσης αποτελούν επίσης μια επιπλέον σημαντική διαπίστωση. Δεν υπάρχει μία μοναδική και δεδομένη ένταξη ή ενσωμάτωση. Η κοινωνία δεν προωθεί στις περισσότερες των περιπτώσεων μία διαδικασία ένταξης ή μία διαδικασία ενσωμάτωσης που είναι κοινώς αποδεκτή, αλλά προωθεί πολλές, διαφορετικές και καμιά φορά αλληλοσυγκρουόμενες μορφές ένταξης και ενσωμάτωσης. Στο σημείο αυτό, οι πολιτικοί όροι ένταξη και ενσωμάτωση έχουν πολύ μεγάλη βαρύτητα. Το τι είναι αποδεκτό και τι δεν είναι σε μια κοινωνία αποτελεί πάντα προϊόν πολιτικής ερμηνείας αλλά και κοινωνικής αποδοχής ή μη. Εδώ, το παρά-

---

8. Βλ. όλη την ανάλυση της Dominique Schnapper στο *La France de l'intégration* και όλων των κοινωνιολόγων τη δεκαετία του 1990 στη Γαλλία, που προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν ουδέτερους όρους οι οποίοι δεν θυμίζουν την αποικιοκρατική περίοδο.

δειγμα της πολυγαμίας είναι και πάλι πολύ χαρακτηριστικό. Η πολυγαμία είναι ανεκτή στις μουσουλμανικές κοινωνίες αλλά δεν αναγνωρίζεται στο πλαίσιο των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Η πρακτική της λοιπόν σε αυτές τις κοινωνίες αποτελεί προσβολή της δημόσιας τάξης και αιδούς και, άρα, είναι απορριπτέα από το σύνολο τόσο του πολιτικού κόσμου όσο και αυτών των κοινωνιών. Οι δε μετανάστες που τη «μεταφέρουν» ως πρακτική στις κοινωνίες υποδοχής, λόγω πολιτισμικής και θρησκευτικής ταυτότητας, αντιμετωπίζουν σοβαρές πιθανότητες περιθωριοποίησης, μολονότι αναφερόμαστε στην καθαρά ιδιωτική σφαίρα του ατόμου. Σε κάθε περίπτωση, αυτοί οι μετανάστες δεν θεωρούνται ενσωματωμένοι στην κοινωνία υποδοχής, αφού δεν υιοθετούν τις αξίες της. Το ερώτημα είναι εάν θεωρούνται ενταγμένοι, και πάντα αναζητούνται λύσεις ισορροπίας προς αυτή την κατεύθυνση. Στη γαλλική έννομη τάξη, αν και δεν αναγνωρίζονται ως νόμιμες περισσότερες της μίας συζύγου, τα παιδιά από διαφορετικές συζύγους αναγνωρίζονται όλα ως νόμιμα, και έτσι επωφελούνται των οικογενειακών επιδομάτων, που στη Γαλλία είναι σημαντικά.

Με μια πιο ενδελεχή ματιά πάνω στους όρους της ένταξης και ενσωμάτωσης, παρατηρούμε ότι οι όροι και σήμερα παραπέμπουν σε διαφορετικής έντασης φαινόμενα, αν και δεν είναι ξεκάθαρα οριοθετημένα. Τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών στην Ελλάδα<sup>9</sup> εντόπισαν ότι όλοι οι τομείς της καθημερινής ζωής του ατόμου που άπτονται του δημόσιου βίου του (απασχόληση, κατοικία, γλώσσα και εκπαίδευση σε ελληνικό σχολείο, που σηματοδοτεί ακριβώς το πέρασμα από την ένταξη στην ενσωμάτωση) αποτελούν τους βασικούς παράγοντες της κοινωνικής ένταξης, ενώ, αντίθετα, η σφαίρα του ιδιωτικού βίου (οικογένεια, θρησκεία, κοινωνικές σχέσεις, πολιτισμικές διαστάσεις) και οι δραστηριότητες του ατόμου μέσα σε αυτήν παραπέμπουν σε μια κοινωνική ενσωμάτωση, που σαφώς υποδηλώνει μια διαφορετική σχέση με την ελληνική κοινωνία και τους Έλληνες. Με την έννοια αυτή, η διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού βίου, μια θεμελιώδης αρχή των δημοκρατικών κοινωνιών, προσανατολίζει καθοριστικά τις διαδικασίες ένταξης και ενσωμάτωσης για τους μετανάστες.

---

9. Βλ. Δημουλάς, Παπαδοπούλου, 2005 και Μπάγκαβος, Παπαδοπούλου, Συμμεωνάκη, 2008.